

# ΟΙ ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΤΟΥ JEAN MARCADÉ ΣΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΝΑΕΤΙΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ

Δρ Αλέξανδρος Μάντης

Προϊστάμενος ΑΖ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

**Μ**ου περιποιεί ιδιαίτερη τιμή, αλλά ταυτόχρονα χαρά και συγκίνηση, το γεγονός ότι μια παλιότερη πρότασή μου για τη διοργάνωση μιας τιμητικής εκδήλωσης για τον Καθηγητή και Ακαδημαϊκό κ. Jean Marcadé έγινε ασμένως αποδεκτή από το Δ.Σ. της Ενώσεως των Φίλων της Ακροπόλεως<sup>1</sup>.



Αναμφισβήτητα η υιοθέτηση τέτοιων εκδηλώσεων δίνει μιαν άλλη διάσταση και ένα άλλο περιεχόμενο στο έργο και τις δραστηριότητες της Ένωσής σας, πολλώ δε μάλλον εφ' όσον ο σημερινός τιμώμενος δεν τιμάται μόνο και αποκλειστικά για το συναφές με την Ακρόπολη επιστημονικό του έργο, αλλά για τη συνολική προσφορά του σε ολόκληρο σχεδόν τον ελληνικό χώρο<sup>2</sup>.

Ο Καθηγητής Jean Marcadé δεν ανήκει στη σειρά των μεγάλων ξένων ανασκαφέων, που με τον ανασκαφικό τους μόχθο άνοιξαν νέους δρόμους στη γνώση των αρχαίων ελληνικών μνημείων και μας χάρισαν λαμπρά ευρήματα, αλλά στη μεγάλη γενιά των κλασικών αρχαιολόγων του β' μισού του 20ου αι., που αναμετρήθηκαν με τα προβλήματα της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής. Εκείνο, όμως, που τον διαφοροποιεί αισθητά σε σχέση με άλλους ομολόγους του είναι η διορατικότητα και η διαίσθησή του, η οξυΰτητα του βλέμματός του και το επιστημονικό του ένστικτο, που έκανε ακόμα και τον Καθηγητή Γιώργο Δεσπίνη να τον αποκαλέσει ως τον Grand Maître του είδους.

Κατά τη διάρκεια των πολυετών ερευνών του στα ελληνικά μουσεία, από τη Θάσο<sup>3</sup> και τους Δελφούς (Marcadé 1977a·1977b·1977c·1979·1981·1984a·1986b·1986c) έως την Τεγέα (Marcadé 1986a), τη Λυκόσουρα (Marcadé 1972 και 2001) και τη Δήλο, το διαπεραστικό και ασκημένο βλέμμα του χάιδεψε αρκετές φορές τις επιφάνειες πολλών εκατοντάδων γλυπτών σπαραγμάτων και διέγινωσε τη σχέση τους, χαρίζοντάς μας απρόσμενες συμπληρώσεις και αποκαταστάσεις γλυπτών και συνόλων. Έτσι, λοιπόν, σε αρκετές αποθήκες γλυπτών ελληνικών μουσείων βρίσκουμε τους

επιστημονικούς καρπούς των αναζητήσεών του, τα παιδιά και τα εγγόνια του Marcadé. Αυτήν ακριβώς τη διάσταση του έργου του αποτυπώνει με γλαφυρό τρόπο και το σχετικό απόσπασμα του Francis Croissant από την εισηγητική του ομιλία κατά την τελετή αναγόρευσης του Jean Marcadé ως μέλους της Γαλλικής Ακαδημίας: μια μέρα που

βρίσκονταν οι δυο τους στις αποθήκες γλυπτών του Μουσείου των Δελφών, μπροστά σε ένα ιδιαίτερα αινιγματικό σύνολο από κολλημένα σπαράγματα, λέει ο Marcadé στον Croissant με το χαμόγελο αυτού που σκοπεύει να διηγηθεί μια νόστιμη ιστορία: «Δείτε, κάθε φορά που θα συναντάτε σε αποθήκες Μουσείων ένα τέτοιο γλυπτό σαν αυτό, κολλημένο από είκοσι πέντε κομμάτια, που παρά ταύτα δε μοιάζει με τίποτα και που με δυσκολία θα μπορούσε να το ερμηνεύσει κανείς, μπορείτε να πείτε: Αυτό είναι ένα παιδί του Marcadé». Για να εισπράξει την απάντηση του Croissant: «Δεν ξέρω με ποιο τρόπο θα εξελάμβαναν οι κληρονόμοι σας αυτήν την εκρηκτική και μη ελέγξιμη αύξηση της οικογένειάς».

Εξίσου χαρακτηριστική είναι και η αναφορά του Amandry στην ίδια τελετή, απευθυνόμενος στον τιμώμενο: «Από το 1947-48 είχες αρχίσει, ως μέλος της Σχολής, τις πρώτες συγκολλήσεις γλυπτών, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και μια εικοσάδα συγκολλήσεων στα γλυπτά της Θόλου της Μαρμαριάς. Ενώ αντίστοιχα αποτελέσματα σημειώθηκαν, με συγκολλήσεις κομματιών, από τον γλυπτό διάκοσμο του Θησαυρού των Αθηναίων. Από τότε, η φήμη σου καθιερώνεται. Είσαι ένας μάγος για τον οποίο καμία βλάβη από το πέρασμα του χρόνου δεν είναι μη αναστρέψιμη. Αρχίζεις από μικροπράγματα, ένα δαχτυλάκι χεριού εδώ, ένα δαχτυλάκι ποδιού εκεί, και μετά ρίχνεσαι στην πλαστική χειρουργική. Βρίσκοντας μέσα στην αποθήκη μια μύτη, ένα αυτί, ένα πηγούνι, αποδίδεις στις θεότητες ανθρώπινη μορφή. Στη συνέχεια περνάς στην προσθετική. Για να αναφέρουμε π.χ. μόνο μερικά



# ΟΙ ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΤΟΥ JEAN MARCADÉ ΣΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΝΑΕΤΙΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ

έργα, δίνεις έναν πήχυ στην Άρτεμη της Νικάνδρας, δύο βραχιόνες στη μια χορεύτρια των Δελφών. Τέλος, γίνεσαι θαυματοποιός. Αποκαθιστάς το σώμα της μιας από τις Καρυάτιδες του Θησαυρού των Κνιδίων στους Δελφούς. Η φήμη σου φτάνει μέχρι τα γλυπτά του Παρθενώνα, όπου μια κάποια κεφαλή Ήλιου θα σου προκαλέσει φιλονικία με ένα Γερμανό συνάδελφο. Από τότε όλοι ζητούν τη βοήθειά σου, κυρίως από την Ξάνθο, όπου απεκατέστησες ορισμένα τεμαχισμένα πτώματα»

Η ενασχόληση του J. Marcadé με τα εναέτια γλυπτά του Παρθενώνα δεν έλαβε ποτέ συστηματικό χαρακτήρα, υπό την έννοια της πολυετούς και συνεχούς ενασχόλησης, όπως συνέβη με άλλους μελετητές. Η εμπλοκή του τιμώμενου με ζητήματα ερμηνείας και αποκατάστασης των εναετίων γλυπτών του Παρθενώνα εγκαινιάζεται το 1956, με ένα επτάσέλιδο άρθρο του στο *CRAI*. Τα αποτελέσματα των ερευνών του, τα συμπεράσματα καθώς και οι προβληματισμοί του εκτίθενται σε επτά συνολικά άρθρα, κατά την περίοδο

1956-1983, τέσσερα εκ των οποίων στο *BCH*, συμποσούμενα στις 120 σελίδες. Τα πέντε εξ αυτών διαπραγματεύονται την απόδοση της αποσπασματικά σωζόμενης και πολυσυζητημένης κεφαλής **M. Ααρ. 2381** στη μορφή του Ήλιου του ανατολικού αετώματος, που ομολογουμένως προκάλεσε αναστάτωση στην έρευνα. Οι σημαντικότερες συμβολές του J. Marcadé στα εναέτια γλυπτά του Παρθενώνα εστιάζονται σε συγκολλήσεις μεμονωμένων θραυσμάτων, σε συμπληρώσεις και αποκαταστάσεις μορφών του δυτικού αετώματος αλλά και σε αποδόσεις νέων κομματιών. Εξουθενωτικός ιχνηλάτης των ανατομικών λεπτομερειών των θραυσμάτων, είτε αυτά προέρχονταν από ανθρώπινες μορφές, είτε από ζώα, αποκρυπτογραφεί και διαφωτίζει την προέλευσή τους. Μπορώ μάλιστα να ισχυρισθώ, και ας μου το συγχωρήσει ο τιμώμενος, ότι δεν ζημιώθηκε ο ίδιος, που δεν μπόρεσε ή δεν θέλησε να ασχοληθεί περισσότερο με τα σπαράγματα των γλυπτών του Παρθενώνα στις αποθήκες του Μουσείου Ακρόπολης, αλλά τα ίδια τα γλυπτά<sup>4</sup>.



Εικ. 1: **M. Ααρ. 7324 + M. Ααρ. 957**: Πίσω δεξιό σκέλος αλόγου από το δυτικό αέτωμα του Παρθενώνα (Φωτ. Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών).



# ΟΙ ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΤΟΥ JEAN MARCADÉ ΣΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΝΑΕΤΙΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ

Brommer και Marcadé διασταύρωσαν τα ξίφη τους στο πεδίο της Ακρόπολης περί τα μέσα της δεκαετίας του '50. Ο πρώτος, αυστηρός θιασώτης της γερμανικής πειθαρχίας στην επιστημονική έρευνα, προετοίμαζε ήδη από τότε τη μονογραφία του για τα εναέτια γλυπτά του Παρθενώνα (Brommer 1963) και ο δεύτερος, άριστος γνώστης της εικονογραφίας και χαρισματικός στην έρευνα του θραυσματικού υλικού, άνοιγε νέα μονοπάτια στην εξιχνίαση των κομματιών. Ορισμένοι από τους συσχετισμούς του, στο άρθρο του "Deux notes parthénoniennes" το 1957 (Marcadé 1957a), αμφισβητήθηκαν τελικά από τον Brommer, ο οποίος παρέμεινε μέχρι τέλους φανατικός πολέμιος και της άποψης ότι η κεφαλή **M. Ααρ. 2381** ανήκει στον Ήλιο.

Θεμελιακό για την αποκατάσταση εναετίων γλυπτών του Παρθενώνα θεωρείται το πολυσέλιδο άρθρο του στο *BCH* του 1964, με τον τίτλο *Zu den "Skulpturen der Parthenon Giebel"* (Marcadé 1964), υπαινικτικό για το ομότιτλο βιβλίο, που είχε τυπωθεί μόλις τον προηγούμενο χρόνο. Ο τιμώμενος, τυπικός όπως πάντα, σημειώνει με ακρίβεια τις χρονικές περιόδους που απασχολήθηκε στις αποθήκες του Μουσείου της Ακρόπολης (από τις 2 έως τις 6 Νοεμβρίου του 1963, από την 1η έως τη 15η Αυγούστου του 1964 και από τις 5 έως τις 16 Σεπτεμβρίου του ιδίου έτους), μη παραλείποντας φυσικά να ευχαριστήσει για αυτές τις διευκολύνσεις τόσο τον τότε Δ/ντή της Ακροπόλεως Ν. Πλάτωνα όσο και την αρχαιολόγο κα Μ. Τομπρούλου-Μπρούσκαρη. Οι σπουδαιότερες από τις συμβολές του J. Marcadé στη μελέτη των εναετίων γλυπτών του Παρθενώνα συνοψίζονται ως εξής:

**M. Ααρ. 7324+957** (εικ. 1): Η κάθε μία συμβολή του, όπως, ενδεικτικά, η συγκόλληση ενός πίσω δεξιού σκέλους από ένα άλογο του δυτικού αετώματος, αφήνει να αποκαλυφθεί με εύγλωττο τρόπο η βαθιά γνώση της ανατομίας και η οξυδέρχειά του, αν λάβει μάλιστα κανείς υπόψη, ότι ενίοτε η επαφή δύο καταπονημένων θραυσμάτων δεν είναι παρά μόνον οριακή. Στη συγκεκριμένη μάλιστα περίπτωση πρέπει να επισημανθεί ότι η συσχέτιση αυτή, την οποία ο τιμώμενος είχε υποστηρίξει και στο παλαιότερο άρθρο του



Εικ. 2: **M. Ααρ. 6920 + M. Ααρ. 937 + M. Ααρ. 820**: Πίσω αριστερός μηρός αλόγου, πιθανότατα από το άρμα του Ποσειδώνα του δυτικού αετώματος (Φωτ. Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών).

στο *BCH*, είχε αμφισβητηθεί από τον Brommer, ο οποίος θεώρησε το επάνω κομμάτι άσχετο με τον Παρθενώνα. Ο Marcadé, προκειμένου να επιβεβαιώσει την αρχική του απόδοση μετέφερε εκμαγείο του θραύσματος Sm219 (**M. Ααρ. 7324**) από το Βρετανικό Μουσείο και συνακόλουθα ταύτισε και το αυθεντικό θραύσμα στις αποθήκες του Μουσείου, επιτυγχάνοντας έτσι μια καθαρή συγκόλληση.

**M. Ααρ. 6920+937+820** (εικ. 2): Εξίσου εντυπωσιακή και αποφασιστική για την αποκατάσταση της σκηνής του μέσου του δυτικού αετώματος του Παρθενώνα ήταν η συγκόλληση τριών θραυσμάτων, παρά τις παλαιότερες αντιρρήσεις του Brommer, που μας χάρισαν το πίσω αριστερό μέρος ενός αλόγου, πιθανότατα του εξωτερικού αλόγου του άρματος του Ποσειδώνα.

**M. Ααρ. 1099+816** (εικ.3): Οι δυσκολίες όμως που παρουσιάζουν οι συσχέτισεις και συναρμογές θραυσμάτων από τα άλογα του δυτικού αετώματος εκπροσωπούνται από ένα ακόμα παράδειγμα, που σώζει την αριστερή κνήμη ενός αλόγου: το μικρό θραύσμα, το οποίο κολλήθηκε από τον Marcadé στο μεγαλύτερο, είχε παλιότερα εκληφθεί από τον Brommer ως θραύσμα προερχόμενο από την κεφαλή αλόγου.



# ΟΙ ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΤΟΥ JEAN MARCADÉ ΣΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΝΑΕΤΙΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ



Εικ. 3: Μ. Αζο. 1099 + Μ. Αζο. 816: Αριστερή κνήμη αλόγου από το δυτικό αέτωμα του Παρθενώνα (Φωτ. Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών).

**Μ. Αζο. 954 + 7288** (εικ. 4): Τέλος, ένας αριστερός γυναικίος βραχίονας, λυγισμένος στον αγκώνα, που προέκυψε από τη συγκόλληση δύο κομματιών και παραπέμπει σε μορφή ηνιόχου, έχει σοβαρές πιθανότητες να προέρχεται από την Αμφιτρίτη, του δυτικού αετώματος.

**Λονδίνο, Βρετ. Μ. (κορμός Αθηνάς) + Μ. Αζο. 7323** (εικ. 5): Η μορφή της Αθηνάς (L) του δυτικού αετώματος του Παρθενώνα αποτελεί χωρίς αμφιβολία ένα από τα πλέον αντιπροσωπευτικά παραδείγματα του κατακερματισμού και της διασποράς των γλυπτών



Εικ. 4: Μ. Αζο. 954 + Μ. Αζο. 7288: Αριστερός βραχίονας από γυναικεία μορφή ηνιόχου, πιθανώς της Αμφιτρίτης του δυτικού αετώματος του Παρθενώνα (Φωτ. Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών).

του Παρθενώνα, εφ' όσον το άνω μέρος του κορμού της έχει καταλήξει στο Βρετανικό Μουσείο, ενώ η αποσπασματικά σωζόμενη κεφαλή της, καθώς και άλλα σπαράγματα του κορμού της έχουν συγκολληθεί ή αποδοθεί στη μορφή. Αξιοσημείωτη και εντυπωσιακή υπήρξε και σε αυτή την περίπτωση, η συμπλήρωση του εκμαγείου του άνω μέρους του κορμού της Αθηνάς, που εκτίθεται στο Βρετανικό Μουσείο, με ένα θραύσμα από τον δεξιό ώμο της θεάς, που ο ίδιος ανέσυρε από έναν αποθήτη μαρμάρων στην Cour Anglaise του Μουσείου της Ακρόπολης. Έτσι η μορφή της θεάς του δυτικού αετώματος, που εικονίζεται στο σχέδιο του Carrey, εμπλουτίστηκε, εκτός από την κεφαλή, την απόδοση της οποίας οφείλουμε στον Prandtl (Prandtl 1908:13-15, πιν. IV), και ένα μικρό τμήμα από την αιγίδα και το στήθος της μορφής που προσάρμοσε στον κορμό η Μαρία Μπρούσκαρη (Brouskari 1960: 8, εικ. 1), και με ένα τρίτο κομμάτι.

Συμβολές όμως στην έρευνα της αρχαίας ελληνικής πλαστικής δεν συνιστούν μόνον οι συγκολλήσεις και οι συσχετίσεις, αλλά και οι αποδόσεις θραυσμάτων.

Στηριζόμενος στις ομοιότητες, ως προς την απόδοση των πτυχών, με το προαναφερθέν σπάραγμα από την αιγίδα και το στήθος της Αθηνάς του δυτικού αετώματος, απέδωσε (Marcadé 1964: 633-636, εικ. 7-8) στον αριστερό μηρό της θεάς το θραύσμα **Μ. Αζο. 925**, που ο Brommer είχε συσχετίσει με τη μορφή της Αμφιτρίτης. Στην περίπτωση του θραύσματος **Μ. Αζο. 7314**, το γλυπτό κατά τον Marcadé (Marcadé 1964: 640, εικ. 11) μπορεί με βεβαιότητα να συμπεριληφθεί στα αετωματικά, καθώς, όχι μόνο συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά της παρθενώνας διάβρωσης και ποιότητας εργασίας, αλλά και η κλίμακά του παραπέμπει σε μια αντίστοιχη με την Αθηνά του δυτικού αετώματος μορφή.

Συχνά στις αποθήκες των Μουσείων συνωστίζεται και ένας μεγάλος αριθμός κομματιών, που η τυχαιότητα των θραύσεών τους τα καθιστά δυσνόητα και δυσανάγνωστα. Κάποια εξ αυτών τα απεικονίζει (Marcadé 1964: 641-645, εικ. 13-23) χωρίς σχόλια, ευελπιστώντας να αποτελέσουν εναύσματα και ερεθίσματα για άλλους ερευνητές. Ο Marcadé, κλείνοντας το άρθρο του, επισημαίνει προφητικά: «Τα υπολείμ-





# ΟΙ ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΤΟΥ JEAN MARCADÉ ΣΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΝΑΕΤΙΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ

ματα του αετωματικού διάκοσμου του Παρθενώνα θέτουν ατέλειωτα προβλήματα. Είναι τεράστια η δυσκολία να καταρτισθεί ένας ολοκληρωμένος κατάλογος των παρθενωνείων θραυσμάτων της Ακροπόλεως. Κάθε φορά που κάποιος προσπαθεί να τον συμπληρώσει ο κίνδυνος είναι μεγάλος, ακόμα και για τους μεγαλύτερους ειδικούς, να εισαχθούν ξένα στοιχεία στο προς μελέτη υλικό. Επίσης, η ερμηνεία των θραυσμάτων δεν είναι πάντα ξεκάθαρη. Πρέπει ωστόσο να επιμείνει κανείς. Μέσα και έξω από το Μουσείο, αρκετά θραύσματα έχουν αξιοσημείωτες πιθανότητες να αποδοθούν στα αετώματα. Και οι δυνατότητες προσέγγισης είναι ακόμα μακριά από το να εξαντληθούν».

**Μ. Αγο. 2381** (εικ. 6): Το παράδειγμα που ακολουθεί αποτελεί χαρακτηριστική και αντιπροσωπευτική περίπτωση των δυσκολιών της προσέγγισης αλλά και του τρόπου αντιμετώπισης από την έρευνα του υποψήφιου για απόδοση στα εναέτια γλυπτά του μέσου του ανατολικού αετώματος θραυσματικού υλικού.

Άφησα, όπως αντιλαμβάνεσθε, σκοπίμως για το τέλος την περιβόητη αποσπασματικά σωζόμενη κεφαλή **Μ. Αγο. 2381**, μολονότι αποτέλεσε το αφετηριακό γλυπτό για την ενασχόληση του τιμώμενου με τα γλυπτά του Παρθενώνα και εξακολουθεί να απασχολεί ζωηρά την έρευνα για περισσότερα από 115 χρόνια.

Η κεφαλή εντοπίστηκε σε αποθήκη της Ακρόπολης το 1890 από τον B. Sauer, ο οποίος την διαπραγματεύθηκε σε τρεις δημοσιεύσεις του (Sauer 1893: 74-78, πιν.3· Sauer 1903: 30· Sauer 1908: 443) καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για την κεφαλή μιας γυναικείας καθιστής μορφής, στραμμένης προς τα δεξιά, από το χαμένο μέσον του ανατολικού αετώματος, και ειδικότερα της Ήρας ή της Λητούς. Η άποψη αυτή που κυριάρχησε το πρώτο μισό του 20ου αι. άρχισε να κλονίζεται μετά τα μέσα του, παρά το γεγονός ότι ο Ernst Berger (Berger 1959: 67, σημ. 85) από το 1955 απέδωσε την κεφαλή εκ νέου στην Ήρα του ανατολικού αετώματος, συσχετίζοντάς την αυτή τη φορά με τον κορμό της πεπλοφόρου Wegner, στην οποία ορισμένοι ερευνητές είχαν ήδη αρχίσει να αναγνωρίζουν την Ήρα του ανατολικού αετώματος του



*Εικ. 5: Βρετ. Μ. (Αθηνά L) + Μ. Αγο. 7323: Συναρμογή ενός θραύσματος από τον δεξιό όμο της Αθηνάς του δυτικού αετώματος, σε εκμαγείο του άνω μέρους του κορμού της (Φωτ. Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών).*

Παρθενώνα. Επιχειρήματα για αυτήν την απόδοση αποτέλεσαν οι τρεις σειρές οπών στην κεφαλή, που παρέπεμπαν σε ένα πλούσιο διάκοσμο και η παρουσία



*Εικ. 6: Μ. Αγο. 2381: Η αποσπασματικά σωζόμενη κεφαλή Μ. Αγο. 2381, την οποία ο Marcadé απέδωσε στη μορφή του Ήλιου του ανατολικού αετώματος του Παρθενώνα (Φωτ. Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών).*



# ΟΙ ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΤΟΥ JEAN MARCADÉ ΣΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΝΑΕΤΙΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ

του ενδύματος, ενώ ο ορθογώνιος τόρμος στο πίσω μέρος της κεφαλής αιτιολογήθηκε για τη στερέωσή της στο τύμπανο του αετώματος.

Την πεποίθηση, τόσο για το φύλο της μορφής όσο και για την απόδοση της κεφαλής, προσπάθησε να κλονίσει, μετά τα μέσα του αιώνα μας, ο Jean Marcadé, ο οποίος με μια σειρά άρθρων του (Marcadé 1956: 161κ.ε., εικ. 1-7,9,10-12, πιν. IV· Marcadé 1957b: 65 κ.ε· Marcadé 1958: 38κ.ε., εικ. 17κ.ε· Marcadé 1962: 219-220) την απέδωσε επίμονα στη μορφή του Ήλιου του ανατολικού αετώματος. Η ερμηνεία αυτή συναρτούσε ικανοποιητικά τις οπές στερέωσης στο μπροστινό μέρος της κεφαλής με το ακτινωτό στέμμα του Ήλιου και η απόδοση δεν ήταν κατ' ανάγκην ασύμβατη διαστασιολογικά, εφ' όσον ο στιβαρός και ογκώδης λαιμός του Ήλιου προϋπέθετε μια μεγάλων διαστάσεων κεφαλή. Λιγότερο όμως ικανοποιητικά εξηγούνταν, τόσο το «ιμάτιο υπέρ την κεφαλή» όσο και

ο μεγάλος τόρμος στερέωσης στο πίσω μέρος της. Ταυτόχρονα απέδωσε (Marcadé 1956: 161κ.ε., πιν. V) στη μορφή του Ήλιου ένα άκρο αριστερό χέρι (**Μ. Ακρ. 1215**), με έντονη κάμψη στον καρπό (εικ. 7), που θα μπορούσε να προέρχεται από μια μορφή που ηνιοχεί και είναι συμβατό διαστασιολογικά με τον αριστερό βραχίονα της μορφής του Ήλιου.

Με μοναδική εξαίρεση τον Werner Fuchs, σύσσωμη η γερμανόγλωσση έρευνα, στα χέρια της οποίας είχε από ετών περιέλθει η μελέτη των παρθενώνειων γλυπτών, αμφισβήτησε την απόδοση. Ο Brommer (Brommer 1963: 92, αρ.7) υπεραμύνθηκε του Sauer, η κεφαλή όμως είχε ήδη αρχίσει να μετακινείται στο αέτωμα. Πρώτος ο Berger επιχείρησε αυτό που δεν είχε τολμήσει ο Wegner: η πεπλοφόρος του τελευταίου και η κεφαλή Sauer προέρχονταν από την ίδια μορφή, γιατί όχι από την Ήρα του ανατολικού αετώματος, που κατά τον Berger, δεν εικονιζόταν καθιστή αλλά όρθια; Η



Εικ. 7: Μ. Ακρ. 1215: Θραύσμα αριστερού χεριού, προερχόμενο κατά τον Marcadé από τη μορφή του Ήλιου του ανατολικού αετώματος του Παρθενώνα (Φωτ. Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών)



# ΟΙ ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΤΟΥ JEAN MARCADÉ ΣΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΝΑΕΤΙΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ

έλλειψη άλλων δεδομένων και η σύγχυση που προκλήθηκε από την πολυφωνία ευνοούσαν και άλλα σενάρια. Στις αρχές της δεκαετίας του '80, ταυτόχρονα σχεδόν με τον Γ. Δεσπίνη (Δεσπίνης 1982: 48), που εξέφραζε προσεκτικά επιφυλάξεις για την απόδοση της κεφαλής στα αετώματα, ένας άλλος Έλληνας ερευνητής, ο Άγγελος Δεληβοριάς (Delivorrias 1982: 41κ.ε., πιν. 4,1-4,5.1) προσπάθησε να συνδυάσει τις απόψεις του Sauer και του Marcadé, αποδίδοντας την κεφαλή στον Δία του ανατολικού αετώματος. Με τον πρώτο συμφώνησε για τη θέση της μορφής στο αέτωμα, με τον δεύτερο για το φύλο της μορφής. Το σωζόμενο τμήμα της κεφαλής δεν ήταν αρκετό για να προσφέρει ενδείξεις γενειάδας, αλλά ο διάκοσμος της κεφαλής και το μιάτιο πιστοποιούνταν σε αγγειογραφικές παραστάσεις του Δία.

Παρά τη δικαίωση του Marcadé ως προς το φύλο της μορφής, η απάντησή του ήταν άμεση και κατηγορηματική, όπως δείχνει το σχετικό απόσπασμα από το τελευταίο σύντομο άρθρο του για την κεφαλή **M. Ααρ. 2381** το 1983 (Marcadé 1983: 623), όπου επισημαίνει: «Τα προβλήματα του Παρθενώνα είναι αρκετά σύνθετα από μόνα τους, ώστε είναι ανώφελο να τα περιπλέξουμε ακόμα περισσότερο εισάγοντας και την πολεμική. Αφ' ότου είχα κάποτε εκθέσει με αρκετή πληρότητα και σαφήνεια και όσο πιο ξεκάθαρα μπορούσα την άποψή μου για το κατεστραμμένο κεφάλι **M. Ααρ. 2381** και τους λόγους για τους οποίους πίστευα ότι ανήκε στον Ήλιο του ανατολικού αετώματος, μετά σιώπησα, αφήνοντας στους συναδέλφους μου τη δυνατότητα να εκφράσουν τις κριτικές τους και να αναπτύξουν τις δικές τους απόψεις. Στα είκοσι χρόνια που μεσολάβησαν δεν μου φαίνεται ότι οι θέσεις έχουν αλλάξει, ούτε έχουμε οριστικά προχωρήσει στην ερμηνεία του θραύσματος έως το πρόσφατο άρθρο του Άγγελου Δεληβοριά στον τιμητικό τόμο του Ulrich Hausmann, όπου προτάθηκε η απόδοση της κεφαλής 2381 στην κεντρική μορφή του Δία του ανατολικού αετώματος. Ο Δεληβοριάς είχε την τόλμη και την αρετή να βεβαιώσει και να αποδείξει με συγκεκριμένα παραδείγματα, ότι η παρουσία του ρούχου στα μαλλιά της μορφής δεν υπονοούσε με κανέναν τρόπο ότι η μορφή είναι γυναικεία ...»

Η χαρά που ένοιωσα, όταν το 1984 ανέσυρα μετά από μια ισχυρή νεροποντή, από ένα σωρό μαρμάρων βόρεια της Πινακοθήκης των Προτυλαίων, ένα σπάρωμα κεφαλής με την ίδια κόμμωση και τις ίδιες οπές, που παρέπεμπε μονοσήμαντα στην κεφαλή του Μουσείου Ακρόπολης 2381 (Mantis 1986a: 75, πιν. 104), δεν άργησε να μετατραπεί σε διαπίστωση, ότι ο δρόμος που είχε διανύσει μέχρι τότε η έρευνα, προβλεπόταν να έχει ακόμα αρκετή πορεία. Σε μια σύντομη δημοσίευση που επιχείρησα, με προτροπή του τιμώμενου (Mantis 1986b), συντάχθηκα και εγώ με την άποψη ότι η κεφαλή προερχόταν από το μέσον του αετώματος και είχε στροφή προς τα δεξιά της.

Το 1990 με περίμενε μια δεύτερη έκπληξη. Στα ριζά του Τείχους της Ακρόπολης, κάτω από τα βράχια, σε μια περιοχή που αντιστοιχεί ανάμεσα στο Ασκληπιείο και το Θέατρο του Διονύσου, ένα τρίτο κομμάτι ήλθε να συνορτάσει με τα προηγούμενα δύο, τα εκατοστά γενέθλια της κεφαλής. Τα τρία θραύσματα συγκολλήθηκαν μεταξύ τους. Οι ειδικοί που προανέφερα, παρήλασαν από το Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως, ο ένας μετά τον άλλο, και δεν έκρυψαν την ικανοποίησή τους για το νέο εύρημα, αλλά κανείς δεν ήταν διατεθειμένος να εγκαταλείψει την αρχική του άποψη. Η κεφαλή είχε αποκτήσει τα δύο τρίτα του όγκου της, αλλά, παρ' όλα αυτά, η απόδοσή της σε κάποια μορφή του αετώματος εξακολουθούσε να αποτελεί πρόβλημα.

Αλησμόνητη πάντως θα μου μείνει η επίσκεψη του J. Marcadé στο Κέντρο Μελετών Ακροπόλεως στις αρχές της δεκαετίας του '90, προκειμένου να δει το νέο θραύσμα. Αφού με συνεχάρη για το εύρημα και τη συγκόλληση, άρχισα μια διακριτική συζήτηση μαζί του σε σχέση με το φύλο της μορφής και την απόδοση της κεφαλής σε κάποια μορφή των εναετίων του ανατολικού αετώματος. Μετά από λίγο μου είπε: «Ακούστε κ. Μάντη, ξέρετε πόσο εκτιμώ και θαυμάζω το έργο σας στην Ακρόπολη. Ελπίζω να είστε εσείς αυτός που θα βρει το επίμαχο κομμάτι, που θα ενώσει αυτή την κεφαλή με τον λαϊμό του Ήλιου». Θα ήθελα, λοιπόν, και εγώ τώρα να σας πω, κύριε Marcadé, ότι αυτό το δυσβάστακτο καθήκον που μου αναθέσατε τότε δεν μπόρεσα δυστυχώς ακόμα να το διεκπεραιώσω.





# ΟΙ ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΤΟΥ JEAN MARCADÉ ΣΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΝΑΕΤΙΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ

<sup>1</sup> Μετά από πολυετή υπηρεσία στην Ακρόπολη, όπου μου δόθηκε η ευκαιρία μεταξύ άλλων να αντιπαρατεθώ και με προβλήματα των εναετίων γλυπτών του Παρθενώνα, που είχαν απασχολήσει παλιότερα και τον ίδιο τον τιμώμενο, βρέθηκα ως προϊστάμενος στην Εφορεία της Αργολιδοκορινθίας (Δ' ΕΠΚΑ). Εκεί ένοιωσα και πάλι τη σκιά του να βαρβαίνει πάνω μου αναδιφώντας τις σελίδες των δημοσιεύσεών του (ενίοτε και σε συνεργασία με την Ελ. Ραφτοπούλου) για τα γλυπτά του Μουσείου του Άργους. Σκέφθηκα τότε, λοιπόν, να πραγματοποιήσω αυτό που δεν είχα προλάβει να κάνω στην Ακρόπολη: να συνδιοργανώσω με τον Δήμο Άργους μια τιμητική εκδήλωση προς τιμήν του Jean Marcadé για την επιστημονική προσφορά του στη μελέτη των γλυπτών του Μουσείου του Άργους, με αποκορύφωμα την τελετή απονομής στον τιμώμενο του τίτλου του επίτιμου δημότη της πόλης. Η πρότασή μου είχε θετική ανταπόκριση από τον Δήμο Άργους και ακολούθως απέστειλα σχετική επιστολή στον κ. J. Marcadé. Στην ευχαριστήρια επιστολή του για την πρωτοβουλία μου, επισύναψε όμως και μία πράξη του Δ.Σ του Δήμου Άργους, από την οποία προέκυπτε ότι του είχε απονεμηθεί αυτός ο τίτλος... ήδη από το 1956! Έχω, λοιπόν, έναν επιπλέον λόγο να ευχαριστήσω το Δ.Σ. της Ενώσεως των Φίλων της Ακροπόλεως για την αποδοχή της πρότασής μου.

<sup>2</sup> J. Marcadé, *Études de Sculpture et d' Iconographie Antiques, Scripta Varia, 1941-1991*, (ed. F. Croissant, B. Holtzmann, M. Jost), Paris 1993. Το συνολικό έργο του J. Marcadé, έως το 1985, παρατίθεται στη βιβλιογραφία που εκδόθηκε με την αφορμή της αναγόρευσής του ως Ακαδημαϊκού στο Παρίσι.

<sup>3</sup> Ενδεικτική για τον τρόπο προσέγγισης του υλικού στις αποθήκες των μουσείων, από τον J. Marcadé είναι η φράση του αρχαιοφύλακα του Μουσείου της Θάσου, «πραγματικά ο κύριος αυτός είναι διάβολος», την οποία μνημονεύει ο F. Croissant, *Remise a Jean Marcadé de son 'Epee d' academicien* (12 janvier 1985, Salons du Rectorat de Paris), 29.

<sup>4</sup> Αξιοσημείωτη είναι ακόμα, σε σχέση με τα γλυπτά του Παρθενώνα, η μελέτη του: *Les avatars de la plaque des Ergastines du Louvre au XIXe siecle* (σε συνεργασία με την Chr. Pinatel), στο: *Parthenon-Kongress, Basel 4.-8. April 1982*, 1984, 338-342 και 455-457, αλλά και οι αναφορές του στο έργο της συντήρησης και αποκατάστασης των μνημείων της Ακρόπολης: *La preservation et la restauration des monuments de l' Acropole: état present des études et des travaux*, CRAI 1984, 25-33 και *Conservation et restauration du Parthénon: Athènes*, 12-14 sept. 1983, RA 1984, I, 110-112.

## ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Berger 1959: E. Berger, *Parthenon-Ostgiebel. Vorbemerkungen zu einer Rekonstruktion*, Bonn 1959
- Brommer 1963: F. Brommer, *Die Skulpturen der Parthenon-Giebel*, Mainz 1963
- Brouskari 1960: M. Brouskari, "Parthenon-Fragmente", *AM* 75 (1960), 4-8, Beil. 2-13
- Delivorrias 1982: A. Delivorrias, "Zum Problem des Zeus im Ostgiebel des Parthenon", στο *Praestant Interna, Festschrift für U. Hausmann*, Tübingen 1982, 41 κ.ε.
- Δεσπίνης 1982: Γ. Δεσπίνης, *Παρθενώνεια*, Αθήνα 1982
- Mantis 1986a: A. Mantis, "Neue Fragmente von Parthenon Skulpturen", στο H. Kyrieleis (επιμ.), *Archaische und klassische griechische Plastik. DAI Athen, 22-25 April 1985*, II, Mainz 1986, 75-76
- Mantis 1986b: A. Mantis, "Akropolis 2381", *BCH* 110 (1986), 231-235
- Marcadé 1956: J. Marcadé, "Deux fragments méconnus de l' Hélios du fronton Est du Parthénon", *BCH* 80 (1956), 161-182
- Marcadé 1957a: J. Marcadé, "Deux notes parthénoniennes", *BCH* 81 (1957), 76-94
- Marcadé 1957b: J. Marcadé, *Gaz. Beaux Arts*, 1957, 65 κ.ε.
- Marcadé 1958: J. Marcadé, *Mon. Piot.* 50 (1958), 38 κ.ε., εικ. 17 κ.ε.
- Marcadé 1962: J. Marcadé, *Gnomon* 34 (1962), 219-220 (βιβλιοκριτική στο E. Berger, *Parthenon-Ostgiebel*, Bonn 1959)
- Marcadé 1964: J. Marcadé, "Zu den Skulpturen der Parthenon Giebel", *BCH* 88 (1964), 623-646
- Marcadé 1972: J. Marcadé, "Au musée de Lykosoura", *BCH* 96 (1972), 967-1004 (σε συνεργασία με τον E. Lévy)
- Marcadé 1977a: J. Marcadé, Apollon "Mitréphoros", *Études Delphiques*, 1977 (BCH Suppl. IV), 389-408





# ΟΙ ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΤΟΥ JEAN MARCADÉ ΣΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΝΑΕΤΙΩΝ ΓΛΥΠΤΩΝ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ

- Marcadé 1977b: J. Marcadé, “Tables et plateaux chrétiens en marbre découverts à Delphes”, *Études Delphiques*, 1977 (BCH Suppl. IV), 453-465 (σε συνεργασία με τον G. Roux)
- Marcadé 1977c: J. Marcadé, “Observations sur les sculptures décoratives de la Tholos de Marmaria à Delphes”, *Bulletin de la classe des Beaux-Arts*, Academie Royale de Belgique, LIX, 1977-11, 142-151
- Marcadé 1979: J. Marcadé, “Les métopes mutilées de la Tholos de Marmaria à Delphes”, *CRAI* 1979, 151-170
- Marcadé 1981: J. Marcadé, “Chronique Delphique: X, Au musée. 4, Métopes de la Tholos de Marmaria. 5, Sculpture: compléments et raccords (partie d’un article de P. Amandry)”, *BCH* 105 (1981), 756-762
- Marcadé 1983: J. Marcadé, “Acr. 2381, vingt ans après”, *BCH* 107 (1983), 623-625
- Marcadé 1984a: J. Marcadé, “Éros endormi à Delphes”, στο *Hommages à Lucien Lerat* 2, (réunis par Hélène Walter), (Centre de Recherches d’ Histoire Ancienne, vol. 55), Paris 1984, 567-575
- Marcadé 1984b: J. Marcadé, “Les avatars de la plaque des Ergastines du Louvre au XIXe siècle”, στο E. Berger (επιμ.), *Parthenon-Kongress Basel, Referate und Berichte 4. bis 8. April 1982*, Mainz 1984, 338-342 και 455-457 (σε συνεργασία με την Chr. Pinatel)
- Marcadé 1984c: J. Marcadé, “La préservation et la restauration des monuments de l’ Acropole: état présent des études et des travaux”, *CRAI* 1984, 25-33
- Marcadé 1984d: J. Marcadé, “Conservation et restauration du Parthenon: Athènes, 12-14 sept. 1983”, *RA* 1984, I, 110-112
- Marcadé 1986a: J. Marcadé, “Tegeatica”, *BCH* 110 (1986), 317-329
- Marcadé 1986b: J. Marcadé, “Nouveaux fragments de plaque d’une métope de la Tholos de Marmaria à Delphes”, *BCH* 110 (1986), 625-632
- Marcadé 1986c: J. Marcadé, “Les sculptures décoratives de la Tholos de Marmaria à Delphes”, στο *Archaische und klassische griechische Plastik: Akten des intern. Kolloquiums vom 22.-25. April 1985 in Athen*, 1986, 169-173
- Marcadé 1993: J. Marcadé, *Études de Sculpture et d’ Iconographie Antiques, Scripta Varia, 1941-1991*, (ed. F. Croissant, B. Holtzmann, M. Jost), Paris 1993
- Marcadé 2001: J. Marcadé, “De Lycosoura à Claros”, στο *Καλλίστευμα, Μελέτες προς τιμήν της Όλγας Τζάχου-Αλεξανδρή*, 2001, 271-284
- Prandtl 1908: A. Prandtl, “Fragmente der Giebelgruppen des Parthenon”, *AM* 33 (1908), 1-16
- Sauer 1893: B. Sauer, “Zwei Fragmente vom Parthenon”, στο *Festschrift für Johannes Overbeck*, Leipzig 1893, 74-78
- Sauer 1903: B. Sauer, “*Der Weber-Laborde’sche Kopf und die Giebelgruppen des Parthenon*”, Berlin 1903
- Sauer 1908: B. Sauer, “Die Mittelgruppe des Parthenon-Ostgiebels”, *AM* 33 (1908), 442-444

## Κατάλογος Φωτογραφιών:

Εικ. 1: Φωτ. ΓΑΣ, αρ. αρν. 32722, 32723

Εικ. 2: Φωτ. ΓΑΣ, αρ. αρν. 32736

Εικ. 3: Φωτ. ΓΑΣ, αρ. αρν. 32724, 32713

Εικ. 4: Φωτ. ΓΑΣ, αρ. αρν. 32720

Εικ. 5: Φωτ. ΓΑΣ, αρ. αρν. 32731

Εικ. 6: Φωτ. ΓΑΣ, αρ. αρν. 25708

Εικ. 7: Φωτ. ΓΑΣ, αρ. αρν. 25712, 25711

